
wegen. De zojuist genoemde verenigingen (NEPV, VVW en CV) en de EM, die ieder evangelisten in dienst hadden, werden door gewone kerkleden bestuurd en voerden elk hun eigen beleid, met eigen instructies voor hun evangelisten. Bij de katholieken werd, vrijwel vanaf het begin, veel sterker centraal gestuurd. Hij die de grenzen van het dekenaat Groningen-Assen en van de Martinusparochie bepaalde, Zwijsen, was ook degene die de Zusters van Liefde en Jezuïeten naar Groningen dirigeerde en toen de tijd rijp was het initiatief nam voor het bisschoppelijk mandement van 1868 over katholiek onderwijs. De titel van de bijdrage van Remery-Voskuil luidt niet voor niets 'Zij volgden de regels'. Dat dit centraal aangestuurde offensief op de verdeelde protestanten indruk maakte, valt te begrijpen.

De eerste, in 1806 uitgevaardigde, nationale schoolwet was ontworpen om de eenheid der natie te bevorderen. Vandaar dat samenbindend leerdoel: 'opleiding tot alle maatschappelijke en Christelijke deugden'. Anders dan aan joodse zijde, waar men in die jaren vooral streefde naar integratie in de Nederlandse samenleving, leidde deze poging om de volksdelen bijeen te binden onder christenen tot verzet. Toen na het verlies van België de katholieken in het Zuiden gingen klagen over het in hun ogen godsdienstloze karakter van het lager onderwijs, stelde Willem II in 1840 een confessioneel gemengde commissie in, waarvan de werkzaamheden uiteindelijk tot het Koninklijk Besluit van 1842 zouden leiden. Toen hij van die commissie vernam vreesde Hofstede de Groot – en velen met hem – het ergste: 'de zachtvaardige natie zal ten prooi vallen aan de verschrikkelijkste van alle kwalen – *godsdiensthaat*'.³¹ Toch bevorderden de confessionele conflicten op langere termijn juist de eenwording der natie. Het verzet tegen Rome deed nationale verenigingen ontstaan, zoals de EM en de NEPV, die niet slechts evangelisten her en der door het land zonden, maar ook hun leden op nationaal niveau in algemene vergaderingen bijeenbrachten.³² De in 1860 onder leiding van Groen van Prinsterer ontstane schoolvereniging heette niet voor niets Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs. In de bijdragen komt dit natievormende aspect van het christelijk onderwijs in al zijn facetten, ook door de oprichting van landelijke christelijke onderwijzersverenigingen, vrijwel niet aan de orde. Dat gebeurt wel in de bijdrage van Remery-Voskuil, zij het impliciet, namelijk waar zij schrijft over de onderwijsmethoden die voor het katholieke onderwijs werden ontwikkeld. Kinderen in verschillende delen van het land groeiden – meer dan bij de protestanten – op met dezelfde leerstof. Daarnaast kan gewezen worden op zo iets kleins als de zusters die naar Groningen werden gedirigeerd. Hoogstwaarschijnlijk zouden deze vrouwen in die tijd – toen er nauwelijks treinverbindingen

³¹ Vree, 'In kerk, huis, school en staat het christendom', 256.

³² Zie Dick Kuiper, Jasper Vree (red.), *Het liep op rolletjes. De eenwording van protestants-christelijk Nederland per rail 1839-1939*, Zoetermeer 2007